

Jog

történeti szemle

2012
4. szám

BUDAPEST · GYŐR · MISKOLC · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A tiszzaeszlári per és a korabeli
büntető eljárásjog

Az állami közjegyzői intézmény
kiépítése és működése

A nyugdíj kialakulása
és szabályozása Magyarországon
1771 és 1918 között

Végleges nőtartásdíj alóli
mentesülés a Kúria gyakorlata
alapján a 20. század első felében

A precedensjogról

Adalékok a magyar közigazgatási
hatósági eljárás egyszerűsítésére
irányuló törekvésekhez
1901–1944 között

Eötvös Károly

TARTALOM

TANULMÁNY

KONCZ Ibolya Katalin: Végleges nótartásdíj alóli mentesülés a Kúria gyakorlata alapján a 20. század első felében.....	1
KOZÁRI Monika: A nyugdíj kialakulása és szabályozása Magyarországon 1771 és 1918 között.....	6
ROKOLYA Gábor: Az állami közjegyzői intézmény kiépítése és működése.....	16
STIPTA István: A tiszzaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog.....	22
SZALMA József: A precedensjogról.....	34
TURKOVICS István – TORMA András: Adalékok a magyar közigazgatási hatósági eljárás egyszerűsítésére irányuló törekvésekhez 1901–1944 között.....	39

KÖNYVEKRŐL

A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei – Szabadfalvi József könyvéről – BÍRÓ István.....	47
A fenytőházak forradalma – Mezey Barna monográfiájáról – KAJTÁR István.....	51
Monográfia a szellemi alkotások védelmének történetéről – Jakab Éva új könyvéről – SÁRY Pál.....	54
<i>Legibus solutus</i> – avagy az abszolút monarchia valódi természete – PETRASOVSKY Anna.....	56
Monográfia Iustinianus egyházpolitikai rendeleteiről – Sary Pál könyvéről – ÚJVÁRI Emese.....	60
A kora középkori árucserre jogi vonatkozásai – Babják Ildikó monográfiája – KOVÁCS-VERES Tamás Gergely.....	62

SZEMLE

Petrasovszky Anna PhD-értekezésének nyilvános vitája – B. I.....	64
Mohácsi Barbara PhD-értekezésének nyilvános vitája – KIRÁLY Eszter.....	65
Erik Štenpien kassai habilitációs előadásáról – K. I. K.....	67
A magyar vidék és rendvédelme 1867–1945 között – Rendvédelem-történeti Konferencia – SIMON F. Nándor.....	67
Jogtörténész Napok Svájcban – LEHOTAY Veronika.....	70

BÚCSÚZUNK

In memoriam Babják Ildikó (1976–2012) – S.I.....	72
--	----

HÍREK.....	73
------------	----

E számunk szerzői.....	76
------------------------	----

A címlapon:

Eötvös Károly, ráckevei

(Mezőszentgyörgy, 1842. március 11. – Budapest, 1916. április 13.): ügyvéd, politikus, író, publicista. A veszprémi kerület képviselője (1872–1875, 1878–1899), 1899-től független képviselő. A 48-as Függetlenségi Párt, illetve a Függetlenségi Néppárt elnöke, majd az ellenzéki Új Párt, utóbb Tisza István Nemzeti Munkapártjának tagja lett. A Pesti Napló, az Egyetértés, a Pesti Hírlap munkatársa, szerkesztője. 1878-ban Pesten ügyvédi irodát nyitott. Legismertebb és legjelentősebb közéleti tevékenysége a tiszzaeszlári perben a védelem képviselője, a megvádolt zsidók felmentése volt. A per történetét, hátterét A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége (1904) című könyvében írta meg. Sikeres anekdota-füzetek, novellasorozatok (Utazás a Balaton körül; A balatoni utazás vége), életrajzok (Deák Ferenc és családja), közéleti arcképek (Magyar alakok) szerzője.

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauneder (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna), Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Máthé Gábor, Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István

Szerkesztő: Élesztős László (e-mail: elesztosl@ajk.elte.hu)

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./Fax.: 411-6518

ISSN 0237-7284

Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke és a Nemzeti Közigazgatási Egyetem Jogtudományi Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna

Kiadói munkák: Gondolat Kiadó

38. § rendelkezésének alkalmazása összeütközést idézne elő a jogszabály egyéb rendelkezéseivel.” (Záhony László–Hegyháti István: *Megjegyzések a hagyatéki eljárás 38. §-ához*. Magyar Jog, 1. szám, 275. p.)
- 33 „A szovjet közjegyzőség jogkörébe tartozik a hagyaték leltározásától kezdve a hagyaték átadásáig az eljárás minden intézkedése és teljes lefolytatása... A mi viszonyaink között, a mi közjegyzői intézményünk szervezete mellett azonban nem vált be a leltározásnak a közjegyző hatáskörébe történt utalása.” (Dr. Gellért György–dr. Hegyháti István: *A hagyatéki eljárás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959, 34. p.)
- 34 6/1958. (VII. 4.) IM számú rendelet a hagyatéki eljárásról
- 35 A pénzügyminiszter 6470-40/1950. (XII. 8.) PM számú rendelete egyes közjegyzői díjaknak illetékké átalakítása tárgyában. Megjelent: *Magyar Közlöny*, 202. szám, II. főrészt, 1560. p.
- 36 Lásd A pénzügyminiszter 6470-41/1950. (XII. 8.) PM számú rendeletét az örökösödési eljárással kapcsolatos díjaknak illetékké átalakítása tárgyában. Megjelent: *Magyar Közlöny*, 202. szám, II. főrészt, 1562. p.
- 37 „A közjegyzői eljárás illetékét nem minden közjegyző rovatta le szabályszerűen. Előfordult, hogy kevesebbet számítottak fel, de ez csak szórványos volt. Az esetek nagyobb részében az előírt illetéknél többet rovatk le. Több közjegyzőnél megnehezítette az ellenőrzést az, hogy az okiratokon nem volt tételesen feltüntetve a lerovott illeték.” 1951. EL. III/K/1/29. A közjegyzői irodák időszaki megvizsgálása. BFL-XXV-4-e. BAKI iratai
- 38 Lásd: 9500/1951. IM. sz. rendelet (megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1951. 7. szám), továbbá 958/1952. I. M. számú utasítás (megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1952. 14. szám.)
- 39 A Levéltárak Országos Központjának útmutatója a közjegyzők irattárainak selejtezéséhez, Budapest, 1951. szeptember 27. BFL-XXV-4-e. BAKI iratai.
- 40 Az igazságügyminiszter 1600/1952. I. M. számú utasítása a bíróságok ügyviteléről. Megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1952. 25. szám, 353–364. p.
- 41 Az igazságügyminiszter 123/1973. (IK. 1974. 1.) IM számú utasítása a bírósági ügyvitel szabályairól. Megjelent: *Igazságügyi Közlöny*, 1974. 1. szám, 36–65. p.
- 42 Lásd erre: „Dr. Cselley János győri állami közjegyzővel szemben a győri járásbíróság elnöke a 159/1950. (VI. 14.) I. M. számú rendelet 22. §-a alapján 100 Ft rendbírságot alkalmazott, mert a közjegyzői aláírás hitelesítésénél 9913/45/1/1952. I. M. III/1. számú utasítást nem megfelelően alkalmazta.” (*Igazságügyi Közlöny*, 1953. 2. szám, 46. p.)
- 43 „Magánokiratot készítettek rendszeresen Török Béla, Frankl Imre, Belezay László és Gerlay Károly közjegyzők. Ennek indokául valamennyien azt hozták fel, hogy a közokirat készítésének a feltételei nem voltak meg, viszont a feleket nem akarták ügyvédhez küldeni figyelemmel a kincstár érdekeire is. A közjegyzői eljárás illetékét a magánokiratok után is lerovatták az erre a célra használt lapokon. A vizsgálat során az érdekelt közjegyzők határozott utasítást kaptak, hogy a jövőben magánokirat szerkesztésétől tartózkodjanak, mert semmiféle szempont nem indokolhatja a magánokirat-szerkesztés tilalmának áthágását.” (1951. EL. III/K 1/29. A közjegyzői irodák időszaki megvizsgálása. BFL-XXV-4-e. BAKI iratai)
- 44 Dr. Koruhely Péter: *A budapesti közjegyzők története 1944–1956*. (Közjegyzők Közlönye, 1997. 12. sz., 13. p.), BFL-XXV-4-e. BAKI iratai
- 45 Igazságügyminisztérium Oktatási Osztály 1442/C/2-1954. VI. 2. szám. BFL-XXV-4-e. BAKI iratai
- 46 „A vezetésem alatt álló közjegyzői hivatal azon közjegyzői, akik még nem rendelkeznek a szükséges megfelelő gyakorlattal, munkájuk megavítása céljából 8 hetes tanfolyamon vesznek részt. A tanfolyamon való részvétel kötelező. A tanfolyamon az örökjogot, a hagyatéki eljárást és az illetékkódexet tanulmányozzák részletesen a résztvevők.” (BFL-XXV-4-e. BAKI iratai. 1967. Vez. II. C/15.)

Stipta István

A tisztaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog*

A 19. század legnagyobb hatású hazai bűnvádi eljárásának történetét a perbeli szereplők visszaemlékezései,¹ továbbá szépirodalmi, politikai publicisztikai és társadalom-lélektani művek dolgozták fel. Kövér György történész 2011-ben megjelent, korszakos műve új fejezetet nyitott, hiszen ismertté tette a per alapvető levéltári dokumentumait, és társadalomtörténeti értelmezési keretbe illesztette annak archivált forrásait. A feldolgozás alapvetően történeti jellegű, de hatalmas apparátussal követi nyomon a jogilag releváns eseményeket és azok perjogi összefüggéseit is. Hitelesek a mű jogtörténeti fejezetei, és szakszerűek a szerző perbeli szereplőket értékelő

(hivatástörténeti szempontból is újszerűnek tekinthető) megállapításai.²

A monográfia a korábbinál élesebben veti fel, hogy a jogtörténet-tudomány máig adós az első nemzetközileg is számon tartott magyarországi per részletes szakmai feldolgozásával, az eljárás jogfilozófiai, dogmatikai és tételes jogi értékelésével. A tisztaeszlári ügy iránti érdeklődés fokozottá válása miatt is elkerülhetetlen a jogeset összehasonlító vizsgálata, a vonatkozó jogforrások tételes feltárása, a per korabeli visszhangjának tudományos elemzése és a perrendtartásszerű eseménysor módszeres feldolgozása. Ma már nem elegendő az interpretáció; kutatói kötelezettségünk az archivált alapforrások³ kézbe vétele és jogtörténeti szempontú tudományos elemzése. Az egyik legfontosabb feladat ezen a téren a kritikai forrásértelmezés, a két alapmű, az ügy vizsgálóbírója és védője visszaemlékezéseinek védekező-magyarázó (Bary József) és anekdotikus (Eötvös Károly) elemektől történő megtisztítása, és a forrásokból kibontható tényekkel történő szembesítése. Az alábbiakban minderre nem vállalkozhatunk; ezúttal csupán a korabeli bűnvádi eljárás legfontosabb jellemzőit és ennek a perre gyakorolt hatását tekintjük át. Ezen túl kíséreltet teszünk az egyes eljárási szakaszok bemutatására, utalunk a gyakorlati jogalkalmazók szándékos vagy véletlen mulasztásaira, és körvonalazzuk a per alaposabb jogtörténeti feltáráshoz szükséges főbb teendőket.

* A tanulmány a 2003. szeptember 11-én, Nyíregyházán tartott tudományos konferencia *A tisztaeszlári per a korabeli eljárásjog tükrében* című előadásának átdolgozott és kiegészített változata.

I. Modern jogelvek – középkori vérvád

A Nyíregyházán 1883. augusztus 3-án elsőfokú ítélettel zárult per az első volt Európában, amelyben a szabadsággaranciákat rögzítő modern büntetőjogi elvek ismeretében és a polgári jellegű jogszolgáltató intézmények keretében egy középkori karakterű vérvádról bírói döntést kellett hozni. Nem tekinthetjük véletlennek a per iránti fokozott nemzetközi érdeklődést, hiszen arról az alapvető jogi kérdéssről volt szó, hogy milyen tárgyi és személyi bizonyítékokra alapozva lehet büntetőeljárást indítani vallás-szertartási indítékú gyilkosság miatt, és hogyan lehet erre hivatkozva megalapozott vádat emelni. Világlapok találgatták: miként juthat hivatalos útra az irracionális gyanúsítás, mivel tudja a nyomozó hatóság igazolni a rituális bűnt, amelynek bizonyítása perrendtartás-szerűen még sehol sem sikerült. Képtelenségnek tűnt, hogy az inkvizíciós eljárások megszűntével, a materiális bizonyítás kötelezettsége mellett, az ártatlanság vélelmének tiszteletben tartásával egyáltalán lehetséges ilyen ügyben perindítási alapot találni, és ilyen körülmények között a perbefogottak jogait – a kötelező bünvádi jogelveknek megfelelően – érvényesíteni.⁴

A korabeli európai közvélemény jól ismerte a magyar alkotmányos élet 1867 utáni pozitív változásait, ezért hihette, hogy Deák Ferenc országában az igazságügyi rendszer is a jogállami követelményeknek megfelelően működik. A korszerű jogszolgáltatás szervezeti feltételei nálunk is adottak voltak, hiszen tíz évvel a per előtt kiépült az állami bírósági rendszer és a vádképviselést ellátó ügyészi szervezet. Az eljárás megindulásakor már két éve hatályban volt a Csemegi-kódex, amelyről elismerően nyilatkoztak a klasszikus büntetőjogi irányzat neves német és francia képviselői. Jogtörténeti értelemben tehát ez a per volt az újkori jogszolgáltatás egyik legnagyobb hazai próbatétele. Olyan hivatásbeli kihívás, amelynek a korabeli magyar büntető igazságszolgáltatás csak részben tudott megfelelni. A világ döbbenetére egy olyan ügyben, amelyet egy szakmailag megalapozott és jogi garanciákkal övezett vizsgálat rövid idő alatt már nyomozati szakaszban tisztázhatott volna, másfél évig tartó (igaz, felmentő ítélettel záruló) büntetőeljárás keletkezett.

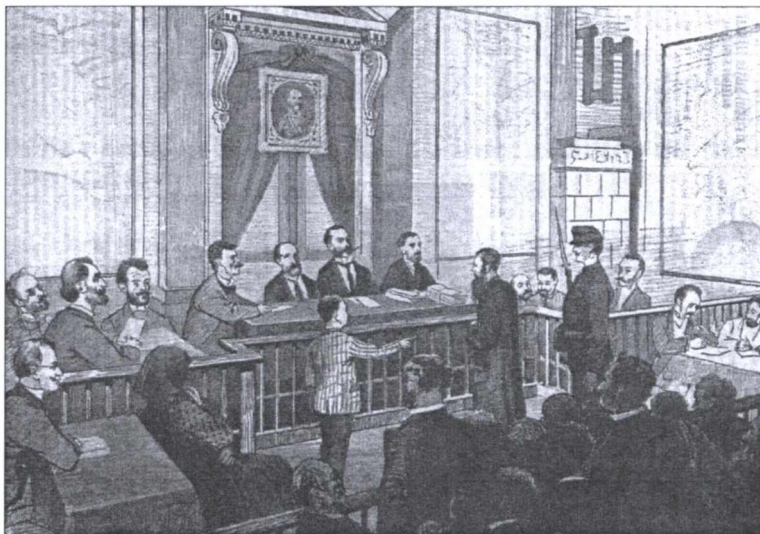
A nagy per 1882–1883-ban egyértelművé tette, hogy a büntető anyagi jog érvényesítésének magyarországi rendszere, a korabeli büntetőeljárás nem felelt meg a kor kívánalmainak. A dualizmus időszaka-

ának legtekintélyesebb magyar büntetőjogásza, Csemegi Károly szerint: „Egyetlen törvény sem viseli annyira homlokán azon kor és azon ország civilizációjának állapotát, amelyben és amelynek számára készült, mint a büntető törvénykönyv és a bünvádi eljárás.”⁵ A magyar büntető eljárásjogi szabályozás és ítélkezési gyakorlat megrekedt a rendi kor színvonalán. Az átfogó szabályozás hiányát elismerte a korabeli politika, zajosan ostromozta az ellenzék, és szóvá tette a jogtudomány is.⁶ A büntető eljárásjog hiányosságairól a nagy per tragikus bizonyossággal szolgált.

A büntető jogszolgáltatás minőségének egyik alapvető dogmatikai mércéje, hogy a korabeli igazságszolgáltatás tartalmaz-e megfelelő garanciákat az alaptalan gyanúsítás elhárítására. Már a felvilágosodás egyik ide vágó követelménye volt, hogy az ártatlanok védelmére szolgáló biztosítékok ne csupán az ítélkezésben közreműködők személyében rejlők, hanem szervezetiek is legyenek. Magyarországon egészen 1896-ig nem voltak intézményes garanciák a hanyag, szakszerűtlen, rosszhiszemű nyomozási cselekmények és tudatos hivatali visszaélések ellen.

Az elkövetett bűnök felderítésére irányuló minden büntetőeljárás további fontos feladata a tömeghangulat, „a felzaklatott közvélemény” távoltartása a jogi igazságszolgáltatástól. Esetünkben is alapvető kérdés volt, hogyan tudja a törvénykezés háttérbe szorítani az elfogult sajtó befolyását. Ebben a tekintetben differenciált a kép: az előnyomozás időszakában elhanyagolhatónak, a vizsgálati periódusban jelentősnek, a végtárgyalás alatt mérsékeltnek tekinthetjük a közvélemény igazságszolgáltatást érintő befolyását. A nagy per elemzésekor az is fontos szempontként merül fel, hogy volt-e a korabeli jogszolgáltatásnak integritása, el tudta-e hárítani a helyi és országos politikai igényeket. A kérdés megválaszolása alaposabb kutatást igényelne. Az minden esetre igazolható, hogy az egyébként is felületesen szabályozott, tág jogalkalmazói mozgásteret biztosító előkészítő eljárásban a gyanút megfogalmazó hatósági képviselőkkel szemben határozott politikai elvárások fogalmazódtak meg.⁷

A tiszaezslári per komoly próbája volt az 1869-ben törvényben deklarált bírói függetlenségnek. Láttatta azt is, milyen volt az igazságszolgáltatási személyzet általános és jogi szemlélete, a bírák, az ügyészek, a védők szakmai felkészültsége, hivatali karaktere és judíciuma. Az eljárás nyilvánvalóvá tette a közigazgatási perszakaszban közreműködők szakmai, részben emberi alkalmatlanságát, az előnyomozást irányítók

A tiszaezslári per nyíregyházi tárgyalásának egyik jelenete:

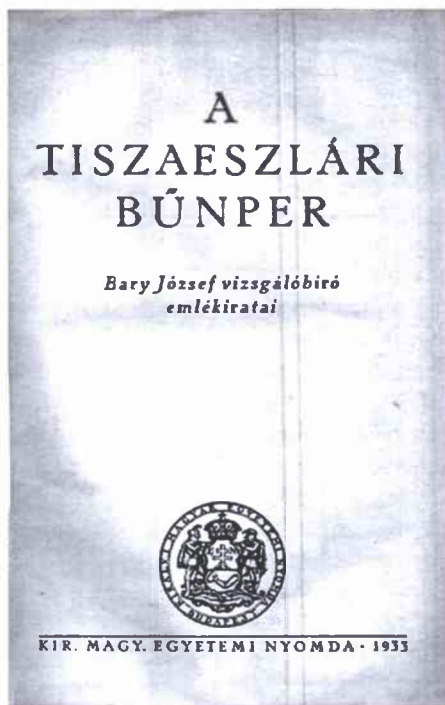
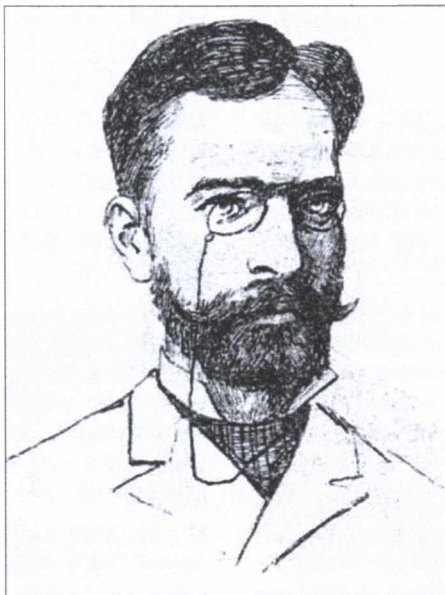
Scharf Mór szembesítése Schwarz Salomonnal

(Ábrányi Lajos rajza a Vasárnapi Ujság 1883. évi 26. számából)

tapasztalatlanságát, és igazolta az ítélezés bírósági periódusában ügydöntő hatáskörrel rendelkező jogászok – önkorrekcióra is hajló – alapvető tisztességét.

1882-ben váratlanul felmerült kérdés volt, hogy meg tud-e maradni a földi igazságszolgáltatás a maga keretei között, vagy akaratlanul is hitviták eldöntésére vállalkozik. Az pedig további, még súlyosabb próbatétel volt, hogy a büntető jogszolgáltatás a nyomozás, a vádemelés és a tárgyalás során hogyan tudja a jogi kategóriarendszeren belül értelmezni a gyilkossági indítéknak tekintett középkori babonát. Bary József vizsgálóbíró erről emlékiratában nem szól, de tudjuk, hogy az előnyomozás kezdetén kikérte az 1791-es pééri vérvádper iratait.⁸ Szeffert Ede közvándló a nyilvános tárgyaláson is hangsúlyozta, hogy „a vallásszertartási gyilkosság eszméjét észleltem veres fonálként végig húzódni a vizsgálat elejétől kezdve a végtárgyalás megnyitásáig”.⁹ Az elsőfokú bírósági ítélet indokolása is utalt a vád és védelem részéről nyomatékossított rituális gyilkosság kérdésére, de a nyíregyházi bírák szerint a vallásszertartási háttér nem képezte a törvényszék határozatának tárgyát, „mert, hogy ily vallásszertartás a vádlottaknál léteznék, sem a vizsgálatban beszerzett adatokkal, sem más hiteles és a törvényben elfogadott módon beigazolvva nincs”.¹⁰ A bíróság tehát nem zárta ki a gyilkosság vallásszertartási motívumának lehetőségét, csupán az adott perben nem talált rá bizonyítékot.

Az eljárás során igazolódott, hogy a jogszolgáltatás ebben az időszakban is rendkívüli mértékben függött a jogi ismeretkört meghaladó szakkérdésektől. Ebben az esetben főleg az igazságügyi orvostan játszott nagy szerepet; a csonkafüzesi hulla azonosítása során kialakult orvostudományi vita segítette a szakterület önállósulását, és a bírósági szakértői eljárás későbbi szabályozásához is használható tapasztalatokat nyújtott.¹¹ Elvileg is tanulságos, hogy a valóságrekonstrukcióban meddig terjednek az elvont bizonyíthatóság határai, másrészt a törvénykezés milyen mértékben hajlandó a tudomány eredményeinek felhasználására. A per főtárgyalásán kiderült, hogy a bíróság érdemben mérlegelte, tehát nem abszolutizálta az orvostani véleményeket. Ez tette lehetővé, hogy Eötvös Károly – alaposan elmélyülve az orvosszakmai kérdésekben – védői szerepben is hozzá-

Bary József vizsgálóbíró és emlékiratának címlapja

járuhatott a perbeli valóság tisztázásához.

Minden modern kori büntetőeljárás alapvető kérdése, hogy nyújt-e védelmet, biztosít-e garanciát a véletlen körülmények hamis látszata ellen. A perbeli védelem egyik legnagyobb feladata ezen esetleges tényezők, a csupán látszólag az ügghöz kapcsolódó események perbeli tényállástól való elhatárolása volt. Szabályozott eljárási rend, szakmailag felkészült közigazgatási apparátus, az igazságszolgáltatási szervek közötti hatékonyabb együttműködés esetén a kiszámíthatatlan körülmények, véletlen tényezők elleni perrendi harc esetünkben is eredményesebb lehetett volna.

II. A korabeli bűnvádi eljárás hiányosságai

A nagy per a jog érvényesítése szempontjából is szerteágazó tanulsággal szolgált. A korabeli eljárásjog tág keretet biztosított a közreműködő hatóságok tevékenységének, a szabályozásbeli hiányosságok, értelmezési bizonytalanságok lehetővé tették a tudatos vagy vétlen hatósági mulasztásokat. Az eljárásjog alkalmaságának kérdése két síkon: egyrészt a legiszláció, a törvényhozás, másrészt a gyakorlat nézőpontjából vizsgálható. Természetesen esetünkben is fontos módszertani követelmény, hogy kerüljük a visszavetítést, ezért csupán a korabeli normákat és az adott időszakban érvényes jogelveket szembesítsük az 1880-as évek törvénykezési gyakorlatával.

A tiszaezlári per jelentős részben a hazai bűnügyi jogérvényesítés

hiányos és ellentmondásos jogi szabályozásának következménye volt. A gyanú nem kaphatott volna eljárásjogi megerősítést, ha Magyarország a kor színvonalán álló bűnvádi perrendtartással rendelkezik. Tudjuk, hogy az alkotott szabályok a büntetőjog területén sem abszolutizálhatóak, de történetileg igazolt tény az is, hogy a normahiányból eredő jogbizonytalanság csaknem mindig törvénykezési visszaélésekhez vezet. Az 1880-as évek elején alakult igazságszolgáltatásunk (mindkét eljárásjogi területe) kodifikálatlan volt. A mulasztásban része volt a halogató Tisza Kálmán-i igazságügyi politikának, de nem szorgalmazta a törvényi szintű jogösszefoglalást elvárható határozottsággal a korabeli jogtudomány sem. Uralkodó volt

az organikus felfogás, amely az eljárásjog területén is a régi jog őrzését, legfeljebb annak aktualizáló továbbfejlesztését tartotta indokoltnak.¹²

A korabeli eljárásjogi szabályok jelentős része a rendi korból származott, hiszen 1861-ben az országbírói értekezlet történeti jogunk megtartása mellett foglalt állást. A kétségtelenül fejlettebb osztrák neoabszolutizmus-kori eljárási rendet a magyar nemzeti ellenszenv elsöpörte. Eljárási eljárás szabályainak korszerűsítésére Csemegi Károly igazságügy-minisztériumi tanácsos – a kormány megbízásából – egy 122 §-ból álló tervezetet dolgozott ki, melyet Bittó István igazságügy-miniszter 1872. március 6-án terjesztett a képviselőház elé. Az elaborátumot a Szögyény László vezette illetékes bizottság – csekély módosítással – április 12-én bocsátotta törvényhozási vitára. Mivel az országgyűlés röviddel ezután feloszlott, a fontos javaslatot nem fogadták el. Az igazságügy-miniszter 1872. május 1-jén, 4765. számú rendeletével a Királyhágon inneni bíróságoknak „egyértelmű eljárás végett” megküldte. A javaslat borítólapjáról elnevezett „Sárga könyv” fontos szerepet játszott a jogalkalmazásban.¹³ Ebben szerepe volt annak is, hogy a budapesti főügyész 1872. május 18-i, 3224. számú leiratával az ügyészségeket is felhívta a javaslat követésére. A perben legtöbbször erre a kétes normativitású jogforrásra hivatkoztak.

Alapos, az egyes ítéletek elemzését feltételező kutatás dönthetné el, hogy milyen jogi normák és elvek mentén történt az ítélkezés az 1880-as években Magyarországon. Általában megállapíthatjuk, hogy a nagy per idején a királyi kúria ítélkezési gyakorlata, a Sárga könyv, az ennek végrehajtására szolgáló legfőbb ügyészi és belügyminiszteri rendelet, az 1880. augusztus 15-én kiadott igazságügy-miniszteri rendelet, a továbbélő szokások és a polgári (!) eljárásjog egyes szabályai szerint zajlott a büntetőeljárás. Az ítélkező büntetőbírák gyakran forgatták a korabeli tudományos műveket, különösen Pauler Tivadar *Büntetőjogtan* című könyvét, amelyben a szerző – aki az eljárás alatt igazságügy-miniszter volt – az idejéért kötött bizonyítás mellett foglalt állást.¹⁴ A század bünperének egyik keserű tanulsága, hogy Magyarországon 1883-ban a büntető igazságszolgáltatás, az állami és társadalmi élet ezen érzékeny területén még mindig érvényesült az egyéni jogfelfogás, az ún. joggyakorlat. A jogszolgáltatás nem volt egységes, a partikularizmus nem szűnt meg, az ország különböző részein eltérő volt a büntető jogalkalmazás.

Az irányadó büntetőeljárás szabadsággaranciák, a deklarált eljárási alapelvek ellentmondásosan érvényesültek. Eötvös Károly szerint Magyarországnak „sajátos büntető perrendszere volt akkor. Nyilvánosságnak és titkos eljárásnak, szóbeliségnek és írásbeliségnek kusza rendszere. A vádlottal, míg a vizsgálat folyt, nem érintkezhetett senki, jogi képviselője, védője sem. A vizsgálat irataiba nem tekinthetett be senki, még a védő se.” A vizsgálat időtartama nem volt korlátozva, annak elrendelése, ütemezése a vizsgálóbírótól függött. A büntetőhatalom érvényesítésének rendje centralizált volt, a vizsgálati szakaszban az inkvizíciós elvet követte. Ez a nyomozóelvű eljárás Csemegi Károly szerint is „az állami hatalom ösztönéből száma-

zott, a miszticizmus, a titokszerűség, a formalizmus, és a subtilitások rendszere volt”.¹⁵

„Amely ország alkotmányos lett, vádelvűvé alakította át rendszerét.” Ez még nem történt meg a korabeli Magyarországon.¹⁶ A per során kiderült, hogy a kortársak által kívánatosnak és a hatályos jog által követendőnek tartott vádelv a gyakorlatban ellentmondásos módon érvényesült. A közvádlónak indítványozási joga volt, de ez nem az egész eljárás megindítására, hanem csupán a második eljárási szakaszban tekintett elővizsgálat kezdeményezésére vonatkozott. Még ezen belül is tisztázatlan volt, hogy az ügyészi indítványok hogyan, milyen mélységben határozhatják meg a vizsgálati cselekményeket. Nem talá-lunk rendelkezést arról sem, hogy milyen perjogi következménnyel járt a vizsgálat alatti, közvádó általi vádejtés. A gyakorlatot bénító ellentmondás alakult ki esetünkben is a Sárga könyvnek és az ügyészségi törvénynek (1871:33. tc.) a nyilvánosságra és az ügyészi hatáskörre vonatkozó rendelkezései között.¹⁷

A hazai perjog dogmatikai bizonytalansága miatt nem különültek el világosan az eljárás egyes szakaszai, és nem volt egyértelmű a perbeli személyek jogállására vonatkozó szabályozás sem. A Sárga könyv megkülönböztette az előnyomozást és a vizsgálatot.¹⁸ Ez a rontott terminológiájú kettős megjelölés azt a látszatot keltette, mintha az eljárásnak rendes nyomozati szakasza is lenne. A jogtudomány élesen bírálta az előzetes eljárás „két, egymástól csak névleg különböző stádiumra” történő szétszakítását, azt a tényt, hogy az eljárásban kétféle hatóságot (rendőrség, bíróság) foglalkoztattak, lényegében azonos teendőkkel. A tisztaeszlári per szempontjából tragikusnak bizonyult az a dogmatikai nézet is, amely az előnyomozást és a vizsgálatot nem tartotta a büntetőeljárás szerves részének, ezért a büntetőjogi szabadsággaranciákat ezekre a perszakaszokra – a szükséges mértékben sem – nem kívánta kiterjeszteni. Az előnyomozást tartalmilag a bírói vizsgálat közigazgatási úton történő előkészítésének tekintették.

A korabeli jogérvényesítési rendszer további hiányossága volt, hogy a királyi ügyészségnek a folyó eljárásban csak felügyeleti jogot, az ügy érdemi elbírálásában csupán utólagos szerepet biztosított, ezzel rendszerré tette a pót- és kiegészítő vizsgálatokat.¹⁹ A bünvádi perben résztvevők, az eljárás alá vont személyek jogi helyzete is tisztázatlan volt. Ezzel magyarázható, hogy a nagy per hivatalos irataiban is keveredett a gyanúsított, a perbefogott, a terhelt és a vádlott kifejezés. Az eljárási határidőkre sem volt szigorú szabály. Ezért fordulhatott elő, hogy a közvádó csak 1882. május 12-én rendelte el az – ekkorra már a „forró nyomon” felderítés esélyét elvesztő – ügy helyszíni vizsgálatát.²⁰

A közigazgatás és igazságszolgáltatás sem volt egymástól elválasztva, az államhatalom megosztásában nem érvényesültek a montesquieu-i elvek. Az 1880-as évek viszonyaira jellemző fényt vet az a belügyminiszteri rendelet, amely a törvényhatóságok bünvádi eljárásokban való közreműködéséről szólt. E rendelet nyomán kaptak nyomozati szerepet a közigazgatási tisztviselők, és vettek részt a judikátúrában képzetlen községi bírák, megyei pandúrok. A rendelkezés bevezető szövege önmagában is keserű látletele a korabeli igazságszolgáltatásnak. „Azon

szerteágazó, és sok esetben ellentétes eljárás, mely rendszeres és tételes intézkedésű törvény hiányában, a büntető igazságszolgáltatás terén, pusztán a törvényszéki gyakorlat alapján fejlődött ki hazai bíróságainknál, gyakran vezettek hatásköri összeütközésekhez és rendezetlen állapotokhoz.”²¹

A korabeli jogszolgáltatás nyomasztó ellentmondása volt, hogy a bírói és ügyészi szervezet módosításáról szóló 1891:17. tc.-ig a bírói pályára az ügyvédinél alacsonyabb képesítési előírások vonatkoztak. A töredékes eljárási szabályok nem szabtak képesítési feltételeket a nyomozásban résztvevőkkel szemben, így az előnyomozást a községi bíró és a település jegyzője végezte. A bűnügy vizsgálatára a Sárga könyv ellenére törvényszéki aljegyzőt küldtek ki. Ezért írta Eötvös, hogy „se törvény, se gyakorlat meg nem engedte, hogy ily fontos ügyben ily alacsonyrendű bírósági tisztviselő végezze a vizsgálat nagy és nehéz munkáját. De a törvényszék túltette magát a törvényen s gyakorlaton.”²² Kizáró normák hiányában lehetett az ügyben egy gyilkosságért elítélt személy a vizsgálóbíró írnoka, és készíthette a század egyik legjelentősebb bűnperének vádját megalapozó jegyzőkönyvét. A rendkívüli súlyú eljárásban a nyomozást – ismét Eötvöst idézve –

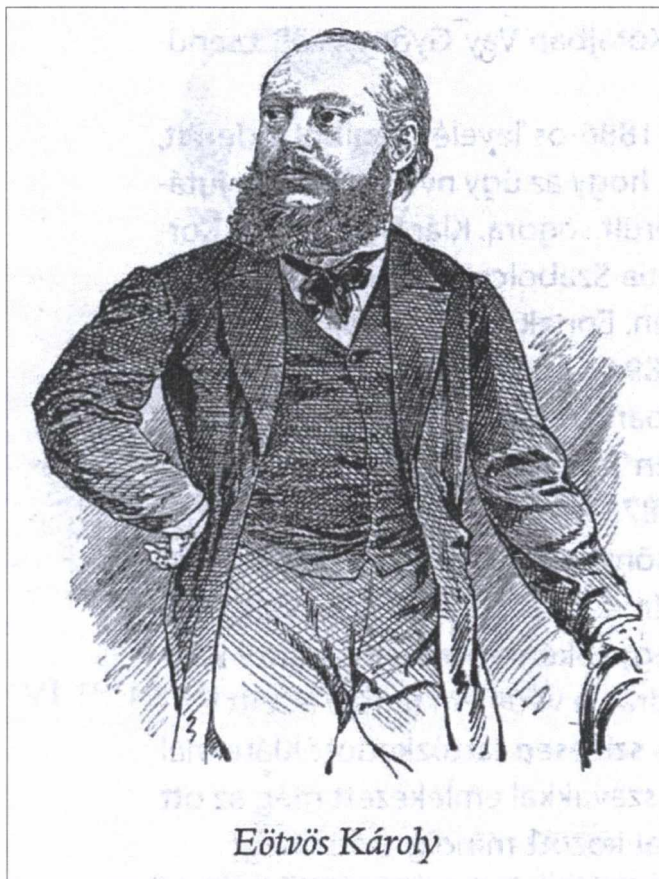
„egy növendék aljegyzőre, mint vizsgálóbíróra, egy kurta észjárású alügyészre, egy-két nyers erkölcsű csendbiztosra, és egy-két tapasztalatlan, tanulatlan orvosra” bízták.²³

Az előkészítő eljárásban csorbát szenvedett az ártatlanság vélelme is, hiszen előfordult, hogy a gyanúsítottaktól várták ártatlanságuk bizonyítását. Még az első fokú felmentő ítélet indokolásában is szerepelt, hogy a „tagadásban lévő vádlottak azt, hogy a terhükre rótt cselekmény ideje alatt a templomban nem voltak, kifogástalan tanúvallomásával igazolni képesek nem voltak”.²⁴ Az irányadó normák az eljárás közvetlenségének és szóbeliségének kérdésében sem voltak egyértelműek. A bizonyítékok szabad bírói mérlegelésére sem találunk mértékadó szabályokat. A védelem nem érvényesíthette minden jogát a bűnvizsgálat során. A védő az akkori büntetőeljárás szerint ugyan a vádlottakkal nem érintkezhetett, de a tanúkkal – az 1871. évi ügyészi törvény szerint – beszélhetett volna. Ezt a lehetőséget a per előnyomozati szakaszában a védelem számára nem biztosították.

A bizonyítékok felhasználásának módja szabályozatlan volt, a tanúk kihallgatásának sem voltak írott szabályai. Lehetett vallatni a csendbiztos lakásán, és illetéktelenek jelenlétében, mint az a sorsfordító nyilatkozat kivételekor történt 1882. május 21-én éjjel. Az eljárás során az írnok felhatalmazás nélkül nyomozott, kihallgatást vezetett és jegyzőkönyvet állított össze. A hatóság által összegyűjtött perbeli bizonyítékok döntő mértékben tanúvallomások voltak, pedig a korabeli jogirodalom szerint sem volt „kétesebb bizonyíték a tanúvallomás-

nál”.²⁵ Az ügy vizsgálói a tárgyi bizonyítékok helyett mindenáron terhelő tanúkat akartak szerezni. Az előnyomozás során a csendbiztosok alapvető jelentőségű tanúvallomásokat erőszakkal csikartak ki.²⁶ A vizsgálóbíró nem tartotta be a perbe kényszerített kiskorú gyermek jogait sem. Nem vonták be az eljárásba az apát, és nem rendeltek ki – mint akkor nevezték – gondnokot a korlátozottan cselekvőképes terheltek jogainak védelmére, peren kívüli érdekeinek képviselésére.

Az eljárás általa irányított szakaszaiban a vizsgálóbírói logika a kollektív bűnösség elvére épült. A vizsgálat már azt is gyanús körülménynek tekintette, hogy Tiszaeszláron a kérdéses időben több idegen metsző és néhány koldus zsidó család

Eötvös Károly

együttesen jelen volt. A gyanúsítottakat, akik egymást gyakran nem is ismerték, távoli településekről gyűjtötték össze, különös gonddal ügyelve arra, hogy kizárólag zsidók legyenek. Csak zsidókat vádoltak meg; így nem emeltek vádat a keresztény Matej Ignác ellen, aki (mint jóval később kiderült: kényszer hatására) bevallotta a hullaúsztatásban való részvételét, de bevették a vádlottak közé Taub Emanuelt, aki csak együtt ebédelt a perbefogottakkal, és szállást adott a tiszzaeszlári próbakönyörgésre, metszőválasztásra érkező vendégeknek. Esetében egyébként a királyi főügyész sem indítványozott vádemelést, a bíróság vádtanácsa mégis úgy vélte, hogy neki tudnia kellett arról, amit a többiek tettek.

Az előnyomozás alatt a nyilvánosság elve is sérült. A tradicionális hazai szokásjog szerint a perdöntő eljárási cselekményeknél ott lehetett minden „tisztességes, felnőtt ember”. Különös joga volt megjelenni a vádlottnak és a védőnek. A századok óta fennálló gyakorlat szerint a nyilvánosság kizárásával hozott előzetes törvényszé-

ki eljárást semmisnek kellett tekinteni. Ennek ellenére a tanúvallomások hitelesítő tárgyalásról sem a vádlottak, sem a védők nem kaptak értesítést. A bírói szemlére sem hívják meg a gyanúsítottakat, és nem értesítették védőjüket sem. Cesare Beccaria már 1765-ben követelte, hogy határozzák meg az előzetes letartóztatás feltételeit. A korabeli magyar eljárás jog ennek a kíváncságnak sem felelt meg. Arra még ilyen körülmények között is ritkán akadt példa, hogy a vádlottat tanúvallomása alapján tartóztassák le, amint ez Scharf Móriccral történt. A jogszolgáltatás elemi szabályaival ellentétes módon a vizsgálati foglyot magánházaiban szállásolták el, a per koronatanúját – a középkori jogszolgáltatásra emlékeztető megoldással – 14 hónapig vizsgálati fogságban tartották. A korábban letartóztatott kiskorú koronatanúnak a szabadon engedése után („szüleivel való érintkezhetőség kizárásával”) a fogházörök hivatali helyiségében biztosítottak elhelyezést.²⁷

A magyar büntetőbírói rendszer 1848 előtt az írásbeliségre épült. Az eljárási cselekmények pontos rögzítésének a tisztaeszlári per idején is különös jelentősége lett volna, hiszen a fellebbezési fórumok kizárólag periratok alapján döntöttek. A nagy bűnpert megalapozó gyanúsított jegyzőkönyvnek nem volt dátuma, nyilvánvalóan azért, hogy utólag arra az időpontra datálhassák, amikor a hamis vallomást kicsikarják. A csonkafüzesi felismerési eljárásról felvett jegyzőkönyvet nem írták alá a tanúkkal, és nem rögzítették azokat a nyilatkozatokat sem, amelyek a hullában Solymosi Esztert ismerték fel. A tutajosoktól kikényszerített vallomások jegyzőkönyvét a tolmács nem írta alá. A vizsgálóbíró maga állította össze a jegyzőkönyvet, bár a Sárga könyv kötelezővé tette a jegyzőkönyvvezető alkalmazását. A királyi ügyész nem lehetett volna jelen a vádlottak kihallgatásán, mégis cselekvően részt vett abban.

A nyíregyházi büntetőbíróóság 1883. május 23-án úgy autentifikálta a koronatanú pert megalapozó jegyzőkönyvét, ahogyan azt a vármegyei esküdtek a rendi korban Hunyadi Mátyás idején tették. Ez az aktus jogelvi szempontból utólag is kifogásolható, hiszen 1872-től megszűnt a perek írásbeli tárgyalása, a közvetlen igazság kiderítésére a nyilvános, a szóbeli, és az érdekeltek közreműködésével megtartott tárgyalás szolgált.²⁸ A vizsgálat eredményei szigorúan titkosak voltak, csak azok kerülhettek közülük nyilvánosságra, amelyek a vádlottak ellen szóltak. Ezek a hiányosságok sem vezethetők vissza csupán a hatósági közreműködők mulasztásaira, jelentős részben az ellentmondásos eljárás jogi szabályozás következményei voltak.

A korszerű büntető eljárás jog megeremtésére irányuló egyik fontos kísérlet, a Fabiny Teofil igazságügy-miniszter által beterjesztett 1888-as törvényjavaslat a következőképpen foglalta össze időszakunk büntető jogszolgáltatásának jellegzetességeit: „Rendszer és egyöntetűség hiánya, az alapelvek rég elavult és már alig ismert hazai gyakorlatból, a részletekre nézve követett szabályok egy más, kevésbé szabadelvű törvényhozásból merítve és helyi gyakorlat fejleményei által kiegészítve, sok irányban önkény és a legkirívóbb anomáliák.”²⁹

III. A perszakaszok: véletlenek, vétlen tévedések, szándékos mulasztások

1. Rendőri (közigazgatási) szakasz

A tárgybéli büntetőeljárást megelőzte egy csaknem másfél hónapig tartó periódus, amelynek hatósági intézkedései és főleg mulasztásai meghatározó jelentőségűek voltak a per ténybeli alapjainak összegyűjtése szempontjából. Az 1882. április 1-jei eltűnést Solymosi Eszter édesanyja április 3-án jelentette Farkas Gábornál, a falu főbírájánál, már ekkor kérve, hogy a hatóság „a zsidó templomot motozza meg”. A falu előjárója erre nem érezte magát feljogosítva, nem vett fel jegyzőkönyvet sem, nem tett semmilyen hatósági intézkedést, egyszerűen továbbküldte az anyát a járási feletteséhez.³⁰ Másnap így a bejelentő maga közölte az eltűnést és gyanúját a járás főszolgabírájának Vencsellőn. Az édesanya újra kérte, hogy a templomot vizsgálják meg, de Jármay Jenő csupán hivatalos körözést bocsátott ki, amelyben az eltűnt szolgálólány személyleírása is szerepelt.³¹ Az ügyben később Tisza Kálmán belügyminiszter kezdeményezésére indított fegyelmi vizsgálat megállapította Jármay felelősségét. A mulasztás a vármegyei főügyész szerint abban állt, hogy a közigazgatási közeg „a rendszerint fogatosítandó rendőri vizsgálatot Solymosi Jánosné első jelentkezése után azonnal meg nem tartotta, mert nem elég csak az eltűnt egyének szabályszerű köröztetése, hanem az eltűnés körülményeit feltűntető szabályszerű rendőri vizsgálat is feltétlenül megtartandó”.³²

Különös, és eddig kevésbé ismert tény, hogy Solymosi Eszter édesanyja április 6-án „Farkas Gábor utasítása nyomán” megkereste Nyíregyházán Kornis Ferenc megyei törvényszéki elnököt is, akinek elmondta, hogy leányát a zsidók „elsikkasztották”. Az elnök azzal „utasította el, hogy ilyen mende-mondának ne adjon hitelt”, „különböztetve pedig oda utasította [az írástudatlan asszonyt], hogy panaszát írásban nyújtsa be, mit ő azonban megtenni elmulasztott”. A bíróság vezetőjének, a vádtanács elnökének és az ügyet később első fokon eldöntő büntetőtanács vezetőjének okozhatott lelki terhet a találkozás emléke, hiszen hivatali kötelessége lett volna az eljárás megindítása, a helyszíni vizsgálat azonnali elrendelése.³³ Ha ezt öt nappal az eltűnés után megteszi, a vizsgálat gyorsabb és eredményesebb lehetett volna.

A közigazgatási hatóságok nem vizsgálták kellő alaposan az eltűnés körülményeit, az inkriminált nap eseményeit. Az ügy felderítésének e döntő fázisában ráadásul egy teljes hónap telt el érdemi intézkedés nélkül. Az anya május 4-én ismét elment a főszolgabíróhoz, hogy végre tartson vizsgálatot. Jármay levelet írt a községi bírónak, hogy intézkedjen, és ennek eredményéről tegyen jelentést. A levelet az anya (!) vitte haza, és adta át Farkas Gábor községi bírónak.³⁴ Ettől a mozzanattól számíthatjuk a rendőri nyomozás hivatalos kezdetét.

A községi bíró május 6-án tartott először nyomozást a községi jegyző segítségével. Ennek során a falusi szóbeszédet (Scharf Samu ötéves gyermek rituálisgyilkosság-verzióját) írásban is rögzítették. Nem ellenőrizték

annak valóságtartalmát, nem győződtek meg arról, hogy a gyermek egyáltalán láthatta-e a zsidó templom kulcslyukán mindazt, amit állított. A falu hatósági emberei nem hallgatták ki Solymosi Eszter gazdaasszonyát sem, nem törekedtek tárgyi bizonyítékok összegyűjtésére. A közsé-
gi előjáró a jegyzőkönyvet aznap beküldte Jármay Jenő főszolgabíróhoz, de ő ezúttal sem tett érdemi intézkedést, hanem „a rendszerint foganatosítandó rendőri vizsgálatot” mellőzve lélektelenül továbbította az iratot a közbíró hatóságához, a nyíregyházi királyi ügyészhez.³⁵

A hivatali aktát Egresi Nagy László királyi alügyészre szignálták, aki szintén nem sietett a beérkezett iratok áttanulmányozásával.³⁶ A vádhatóság képviselője a tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyvek alapján május 12-én indítványozta, hogy a királyi törvényszék a helyszínen tartson bírói vizsgálatot. A közigazgatási szervek várakozó, tétova magatartása nyomán túl későn került bűnvádi útra Solymosi Eszter ügye, ráadásul a közigazgatási szervek az eltűnés okát valószínűsítő személyi és tárgyi bizonyítékokat – bár ez lett volna a feladatuk – nem tudták összegyűjteni.

2. Törvényszéki előnyomozás

A második bűnvádi perffázis 1882. május 12-én kezdődött, amikor Egresi Nagy László alügyész Tiszaeszlárra helyszíni vizsgálatot indítványozott. A perszakasz 1882. július 29-én zárult.³⁷ A korabeli előnyomozás feladata a gyanú szerint elkövetett bűntett körülményeinek és a feltehető tettesek személyének kiderítése volt. Az erre vonatkozó irányadó elveket a Sárga könyv 19–32. §-ai tartalmazták. Az előnyomozási fázis vezetője és felelőse a vizsgálóbíró volt, aki igénybe vehette a közigazgatási szerveket, de ezek csupán kisegítő jellegű hatósági feladatokat láttak el. Az ügyészségnek nem volt érdemi befolyása a vizsgálóbírói tevékenységre, csupán hivatalát kellett értesíteni a nyomozati cselekményekről, az esetleges helyszíni vizsgálatokról. Ha a vádhatóság vezetője indokoltan tartotta, megbízhatta a kijelölt ügyészt, hogy legyen jelen a nyomozati cselekményeknél, és tegye meg a szükségesnek tartott indítványokat. Ha a vizsgálóbíró és az ügyész között a teendő intézkedésekről vita támadt, a törvényszék tanácsa döntött.³⁸

Az ügyészség nyomozati indítványa „erőszakos nemi közösülés, ellopás, idegen kézre játszás” gyanúját fogalmazta meg. A nyíregyházi királyi törvényszék büntető tanácsa másnap, május 13-án érdemben megalapozottnak találta Egresi Nagy László előterjesztését és az ügy iratait

„a sürgős vizsgálat elrendelése végett, kebelbeli vizsgálóbírónak” adta ki.³⁹

Bary József vizsgálóbíró május 16-án „a gyermekrablás, illetve gyilkosság gyanújával terhelt Scharf József elleni ügyben” a törvényszék által elrendelt helyszíni vizsgálatot május 19-re tűzte ki. Ekkor hallgatta ki a gyermek tanút, az ötéves Scharf Samut, aki szülei és testvére vallott. Ezen vallomás alapján rögtön őrizetbe vették a közreműködőként megnevezett testvért, az apát és további két felnőttet. A hét nap alatt kihallgatott 53 tanú nyilatkozatának, a helyszíni szemle jegyzőkönyvének elemzése és a nyilvános tárgyalás azonos tartalmú bizonyítékaival történő összevetése kiváló jogtörténeti feladat. Különösen jelentős ebben a tekintetben a május 20-án kihallgatott féltestvér, a 14 éves koronatanú, Scharf Móric vallomása, amely végül a vád legerősebb „bizonyítéka” lett. A vizsgálat a „jelentékeny gyanúokokon kívül közvetlen tárgyi bizonyítékot nem szolgáltatott”.⁴⁰

Végzetes eljárási hiba volt, hogy Móricot május 21-én elvitték Recsky András csendbiztos lakására Nagyfaluba, ahol Péczeli Kálmán ímokkal terhelt vallomást vettek ki tőle. Bary József vizsgálóbíró nem volt jelen, pedig neki kellett volna a jegyzőkönyvet felvennie. A szövegben a fiú által egyébként nem használt kifejezések (kényszer, jelet) találhatók. A jegyzőkönyvnek (mint említettük) nem volt dátuma, mert ekkor még nem tudták, hogy mikor tesz vallomást.⁴¹ A kihallgatás éjjel történt, amit a budapesti ítéletábra másodfokú ítéletének indokolásában komolyan kifogásolt.⁴² A vizsgálóbíró 1882. május 22-i végzése szerint „alaposnak mutatkozik azon gyanú, hogy [Solymosi Eszter] az izraelita imaházban állítólag vallási célok vé-

gett több izraelita egyén által életétől megfosztatott”. Erre hivatkozva a rendőri felügyelet alatt állókat előzetes letartóztatásba vette. Az érintettek fellebbeztek, de a nyíregyházi törvényszék a szabadságelvonó döntést jóváhagyta.⁴³ A koronatanút el akarták távolítani szüleitől, ezért május 22-én a letartóztatottakkal együtt Nyíregyházára, a törvényszék székhelyére vitték. Egresi Nagy László ügyész másnap hozzájárult az elkülönítő intézkedéshez.

Május 23-án délelőtt Komis Ferenc törvényszéki elnök meghallgatta a vizsgálóbírót és rögtön ülést tartott. A vádtanács tagjai Russu Gusztáv és Gruden Emő törvényszéki bírák voltak. Jelen volt a királyi ügyészség vezetője, Both Menyhért is. A bíróság (régii időkre emlékeztető módon) hitelesítette a gyermek perdöntő tanúvallomását.⁴⁴ A tárgyalás nem volt nyilvános, a vádlottakat nem idézték be, a védelmükről sem gondoskodtak. Mivel a tanúvallomás autentifikációja nem volt a hivatalos eljárás része, a védelmet szabadon bevonhatták vol-

Solymosi Eszter (Ábrányi Lajos rajza)

na, ezáltal biztosítva a régi jogunknak megfelelő ügyfél-nyilvánosságot. Ezt nem tették, így a letartóztatottak még mindig nem tudhatták meg, mivel vádolják őket, miért vették el szabadságukat.⁴⁵

Both Menyhért királyi ügyész javasolta, hogy Scharf Móric tanú, nehogy visszavonja vallomását, továbbra is felügyelet alatt maradjon.⁴⁶ A képtelen indítványt a bíróság nem fogadhatta el, a gyermeket az iratokkal együtt visszaadta a vizsgálóbírónak. Bary május 26-án az előzetes letartóztatást megszüntette, de a gyermek tanút a fogházörök hivatalos helyiségébe utalta, és megtiltotta, hogy szülei találkozhassanak vele.⁴⁷

A bűnper szakmailag legnehezebb kérdése volt, hogy el lehet-e fogadni egy ilyen horderejű eljárásban egy kiskorú vallomását. A bíróság a végtárgyaláson Scharf Móricot nem bocsátotta esküre, vallomását nem tekintette jogilag relevánsnak. Azt a vallomást egyébként, amelyet az elővizsgálati szakaszban hitelesített, és a nyomozás fő bizonyítékaként korábban elfogadott. Erre a tanúvallomásra – szolt a későbbi indokolás – a bíróság nem alapozhat vádat, mert a tanú „a bíróság előtt a törvényes vallása, atyja és hitsorsosai irányában gyűlöletének, megvetésének oly erős bizonyítékát adta”.⁴⁸ Emellett éretlen korú volt, továbbá nyilatkozataiban számos ellentmondást találtak.⁴⁹

Ehhez a perszakaszhoz tartozott az eljárás különös epizódja, az 1882. június 18-i tiszai hulla megtalálása és a holttest azonosítása körüli regényes eseménysor. Az eljárásjogi vonatkozások ebben a tekintetben is feltáratlanok. A hullavizsgálati jegyzőkönyv védelemnek való kiadásáról és a védői részvétel lehetőségéről ezúttal már vita támadt a vizsgálóbíró, a védők és az ügyész között.⁵⁰ Az előítéletes gondolkodás nyomán a törvényszék vádhatározata előre érvénytelennek nyilvánította az orvosi szakértői vélemény azon részét, amely nem a szakértői kirendelésben feltett kérdésekre adott választ. Annak ellenére, hogy ezek a válaszok a Sárga könyv 60. §-a szerint az ügy elbírálása szempontjából döntő jelentőségűek (relevánsak) voltak, igaz, a hullacsempészes gyanúját kérdőjelezték meg.

Az 1882. július 20-án a királyi törvényszék előtt tett, de a törvényszék által el nem fogadott vallomás szerint Esztert Schwarz Salamon ökölrel ütötte agyon, mert kigúnyolta őt. Ez a szóbeli kijelentés a „vizsgálat más irányba terelgetése s a visszavonás után következetesen tagadó vádlott ellenében kellő bizonyítékot”⁵¹ nem nyújtott. A nyilvános tárgyaláson egyértelműen kiderült, hogy a főbenjáró bünt vállaló nyilatkozatot az elkeseredett vádlott társai kiszabadítása érdekében tette.

3. Vizsgálat

A tiszaszlári per vizsgálata az előnyomozati eljárás lezárásával, 1882. július 29-én indult, és október 22-én zárult.⁵² Az eljárás szakasz a királyi törvényszéki vizsgálóbíró által hozott, és Egresi Nagy László hozzájárulásával kiadott „különös vizsgálatot és vizsgálati fogságot elrendelő” végzéssel kezdődött.⁵³ A Sárga könyv 35. §-a szerint a vizsgálat tárgyát képezte a „büntetettre, annak minőségére, a tettesre, a bűntársakra, bűnrészesekre, segélyezőkre

és orgazdákra, úgyszintén a büntett által okozott kárra vonatkozó mindazon adatok kiderítése, melyek által a büntett és a bűnösség vagy a büntelenség, továbbá a súlyosító és enyhítő körülmények bebizonyíthatók”.

A perszakaszok lényegi összetartozását a következő fordulat, a fenti rendelkezés következő bekezdése igazolja: „Ez okból az előnyomozat eredményei a vizsgálatnál figyelembe veendő, s a közbiztonsági tisztviselők által tett előnyomozás mind a lényeg, mind az alak tekintetében a vizsgálóbíró által megbírálandó, szükség esetében kiegészítendő, illetőleg ismétlendő.” Ez nem történt meg, a per ezen szakasza sem töltötte be a neki szánt garanciális szerepet. A vizsgálóbírónak kötelessége lett volna a terhelteket mentő körülményeket is feltárni, az objektív igazságot szolgáló bizonyítékokat összegyűjteni. A per során kirendelt budapesti királyi ügyész, Havas Imre figyelmeztette is Bary Józsefet, hogy „a vizsgálóbíró úgy a vádnak, mint a védelemnek egyformán részrehajthatatlan közege”, ezért kötelessége „egyenlő gondossággal” összegyűjteni a vád és a védelem adatait.⁵⁴ A rekonstruálható eljárási döntések, a perszakasz fennmaradt hatósági iratai még feldolgozásra várnak, de egyszerű áttekintésük is komoly hiányérzetet kelt a vizsgálóbírói elfogulatlanság tekintetében.

4. Vád alá helyezés

A Sárga könyv 78. §-a szerint a vizsgálat befejezése után a vizsgálóbíró az iratokat átadja a királyi ügyésznek, aki köteles a vádlott vád alá helyezése vagy a vizsgálat megszüntetése iránti indítványát 30. „vagy pedig a mennyiben a vizsgálatot hiányosnak tartja, annak kiegészítése iránti indítványát 8 nap alatt az iratokkal együtt a törvényszék elé terjeszteni”. Ha a királyi ügyész a vád alá helyezést kezdeményezte, az „indítványában határozottan és külön megjelölendő mindazon büntetendő cselekmény, melyekre a vád alá helyezési határozatot kiterjeszteni kívánja”.

A törvényszék határozattal döntött a vád alá helyezésről vagy a vizsgálat megszüntetéséről, esetleg annak kiegészítéséről. Meg kellett szüntetni a vizsgálatot, ha a cselekmény nem képezett büntetett, úgyszintén, ha a cselekmény büntethetősége ki volt zárva. Megszüntető határozatot hoztak akkor is, ha a terhelő bizonyítékok „nyomatéktalansága folytán előre látható, hogy a vádlott a végtárgyaláson fölmentetik, vagy ha elegendő ellenbizonyítékok léteznek”.

A vádirat benyújtására 1883. április 14-én került sor.⁵⁵ A közvádlók – élükön Kozma Sándor királyi főügyésszel – egyetértettek a védelem irányítójával, Eötvös Károllyal, hogy ebben az ügyben a vádemelést nem lehet jogilag védhető és a nyilvános tárgyalás próbáját kiálló bizonyítékokkal alátámasztani. „Hiszen a vádnak voltaképpen nincs tárgyi ténye s a vádlottakat valósággal semmi komoly jelenség nem terheli.” Az ügyészség mégis vádat emelt, alapvetően azért, mert a „felizgatott társadalom nyilvánosságot követelt, s ezt vádemelés nélkül elérni nem lehetett”.⁵⁶ A vizsgálatot irányító ügyésznek ráadásul nem volt lehetősége a bizonyítékok szabad mérlegelésére, ezért akkor is vádat kellett emelnie, ha csupán a tanú-

vallomások ellentmondásait akarta tisztázni. A per idején, 1883. április 18-án egy jogtudományi vitában Halmágyi Sándor az ügygel példálózva hozta szóba a korabeli eljárásjog egyik szembeötlő hiányosságát. A tisztaeszlári perben „az ügyészség kénytelen volt vádindítványában hangsúlyozni, hogy szükséges a vádalahelyezés azért, mert végtárgyalás nélkül, közvetlenség nélkül, nem lehet megállapítani a legnagyobb részt szertehúzó vallomások valódi jelentőségét. Tehát a királyi ügyész, az agresszív hatalom, kénytelen beismerni, hogy jó lenne már itt a contradictórius, szóbeli eljárás; mert itt, már a vádalahelyezés kérdésénél, meg lehetne oldani egy roppant nehézséget, mely mindenkit fájdalmasan kell, hogy izgasson.”⁵⁷

A vádindítvány nyomán a királyi törvényszék 1883. április 16-án, 1430. számú végzésével döntött a fogságban lévő 15 izraelita vallású terhelt vád alá helyezéséről. A bíróság gyilkosság, gyilkosságban való bűnrészesség, bűnpalástolás miatti vádhatározata kötelezővé tette a további eljárást és végtárgyalás tartását. A vádat Szeffert Ede főügyész helyettese képviselte. Az akkori perjog és bírósági szervezet szerint a vádhatározatot a törvényszék hozta, s erre nézve se a vádlottakat, se védőiket előzőleg meghallgatni nem kellett, nem is lehetett. A nyíregyházi törvényszék büntető tanácsa Kornis Ferenc elnökletével 1883. május 9-én a budapesti királyi főügyész, mint vádló által beterjesztett indítvány alapján vád alá helyezési végzést hozott.⁵⁸

A vádhatározat ellen a vádlott és védője a budapesti királyi táblához fellebbezhetett, amely csupán az iratok alapján döntött. Főbenjáró ügyekben, így esetünkben is, a királyi Kúria harmadfokú fórumként járt el.⁵⁹ Az eljárás vádlottjai és védői nem vették igénybe a jogorvoslati lehetőséget. Egyrészt azért, mert ennek elbírálása legalább egy év lett volna, másrészt a vádlottak egyre elszántabban követelték a nyilvános tárgyalást. A vádhatározat így jogerőssé vált.

A nagy perben kreált gyanú és megfogalmazott vád tehát az előnyomozás időszakában állt össze. A nagyobb nyilvánosságot biztosító második eljárási fázis, a vizsgálat során a védelem már nagyobb teret kapott. A nyilvános tárgyalás tartását a vádemelés tette lehetővé. Pusztán jogászai szempontból vizsgálva, az előnyomozás és vizsgálat adatai nem alapozták meg a bűnösséget, nem szolgálták vádemeléshez elégséges bizonyítékokkal. A sértettek és a társadalom azonban nyilvános tárgyalást követelt. A felderítési perszakok hibáit itt kellett, és hivatali keretek között már csak itt lehetett tisztázni.

5. Végtárgyalás

A törvényszék 1883. június 19-re, keddi napra tűzte ki a tárgyalást, amely végül 46 napig tartott, s augusztus 3-án ért véget. Érdemi tárgyalás 34 munkanapon, reggel 8-9 órától délután 2-3 óráig folyt.⁶⁰ Ez volt az addigi leghosszabb törvényszéki tárgyalás-sorozat, amelyben háromszáz vádlott, tanú és szakértő vett részt. A tárgyalásról szó szerinti gyorsírási jegyzőkönyv készült. Ezt a védelem és a vád egyaránt kérte, mert nem bíztak a bíróság elfogu-

latlanságában. A tárgyalási jegyzőkönyv kiváló, de még javarészt feldolgozatlan forrás a korabeli tárgyalási rend elemzéséhez, a szakértői vélemények, a tanúvallomások, a vád- és védőbeszéd bemutatásához.⁶¹

Az ítélő tanács elnöke Kornis Ferenc, két tagja Gruden Ernő és Fejér Barna volt, akik „polgári ügyszakban voltak kiválóak”.⁶² Különös fényt vet a korabeli bírósági rendszerre, és a nyíregyházi törvényszék személyi viszonyaira, hogy e nagy jelentőségű ügyben nem tudtak előírt feltételekkel rendelkező vizsgálóbírókat megbízni, és egy szakmailag kompetens ítélő tanácsot megalakítani. A Sárka könyv szerint a végtárgyalás a megidézetek jelenlétének megállapításával kezdődött, ezt követte a vádbeszéd. Seyffert Ede terjesztette elő a közvédat, aki – egyedülálló, de a helyzetnek megfelelő módon – a vádlottak melletti védőbeszédet mondott. „A vádlottak helyett a vizsgálatot és a vizsgálóbírókat vádolta meg azzal, hogy egy középkori babona bizonyítékait hajszolta lázas buzgósággal, és a nyíregyházi királyi törvényszéket támadta, amiért vádhatározatában rituális gyilkosság gyanúját fejezte ki.”⁶³

A főügyész helyettes a bizonyítási eljárás lezárása után, a tárgyalás 39-ik napján, 1883. július 27-én terjesztette elő közvédlői indítványbeszédét. A vádlottakat büntetlennek tartotta, indítványozta a „vád s következményei alóli felmentést”, egyúttal kérte szabadlábra helyezésüket.⁶⁴ Utalt arra, hogy nálunk még nem érvényesül egyértelműen a vádelv, a bíróság a bizonyítás lefolytatása után sincs kötve az ügyész indítványához sem a cselekmény minősítése, sem a büntetés kiszabása terén. Dogmatikai módszerekkel elemezni kellene, hogyan változott meg viszonylag rövid idő múlva ez a jogértelmezés, hiszen a Kúria az 1880-as évek második felében hozott határozataival a bírói eljárást már vádhoz kötötte. „A vonatkozó elvi döntések szerint, ha az ügyész valamely bűncselekmény miatt nem emelt vádat, érdemleges igazságszolgáltatási intézkedésnek nem volt helye. Ha a vádló a végtárgyaláson a vádat elejtette, a bíróságnak megszüntető határozatot, míg felmentési indítvány esetén felmentő ítéletet kell hoznia.”⁶⁵

A törvényszék első fokú ítéletét 1883. augusztus 3-án hirdették ki. A bíróság két szavazóbírája egyetértően a felmentés mellett foglalt állást, ezért az elnöknek nem kellett állást foglalnia.⁶⁶ A tárgyalási tanúk kihallgatásának módszere, a szembesítések rendje, a perbeszéd (különösen Eötvös Károly védőbeszéde), a pervezetési technika, az ítélet szövege és indokolása jogtörténeti szempontú fel-tárára, elemzésre és értékelésre vár.

6. Jogorvoslati szakasz

Az elsőfokú bíróság felmentő ítéletét az ügyészség és a vádlottak elfogadták. A döntés ellen Solymosi Jánosné élt fellebbezéssel. A budapesti királyi ítélőtábla befogadta a fellebbezési jogorvoslatot, de az ítéletet egyébként ettől függetlenül is felül kellett volna vizsgálnia, mert a vádhatározat olyan súlyos büntetést tartalmazott, amely „a fennálló törvénykezési gyakorlat szerint akár felmentő, akár büntető ítélet esetében hivatalból való felülvizsgálat tárgyát”⁶⁷ képezte.

Másodfokú bírósággént a budapesti királyi ítélőtábla járt el, amely 1883. december 22-i ítéletében helybenhagyta az első fokú ítéletet. Az indokolás azonban jogi szempontból a korábrinál alaposabb, nem a perbeli cselekmény leírásával, hanem főleg a bizonyítékok jogi értékelésével foglalkozik. Az ítélőtábla bírálta az elővizsgálati eljárást, és kifogásolta a vizsgálóbíró néhány döntését is. A fellebbezési bíróság a vád két érdemi bizonyítékát, a gyermek tanú vallomását és a csonkafüzesi hulla identifikációját elvi alapossággal értékelte. Az első (a tanú kiskorúsága, a vallomás határozatlansága és ellentmondásos jellege miatt) nem tekintette relevánsnak. Másrészt utalt arra, hogy a hulla azonosításának eredménytelensége sem lehetett volna perdöntő tényező, hiszen ha a nyaki seb nélküli hulla az eltűnt lányé, akkor nem lehet igaz a koronatanú állítása, ha pedig nem az, akkor (a vádemelés időpontjában) még az sem lehetett bizonyos, hogy Solymosi Eszter meghalt.⁶⁸

Az anya fellebbezése révén harmadfokú elbírálásra is sor került. A Kúria szintén utalt arra, hogy az ítéletet a fennálló büntető gyakorlat és saját, 1881. március 5-én hozott V. számú döntvénye alapján hivatalból is felülvizsgálta volna. A legfelsőbb ítélkező fórum 1883. április 4-én helybenhagyta az ítélőtábla döntését, és elfogadta a döntés indokait is.

A bíróságok az előnyomozás és a vizsgálat ellentmondásos bizonyítékai, az orvosi szakértői vélemények, és a védelem felsorakoztatott érvei alapján felmentő ítéletet hoztak. Jogásként tudjuk, hogy egy büntetőper nem az objektív valóság teljes kiderítésére szolgál, erre a földi igazságszolgáltatás nem vállalkozhat, erre nincs felhatalmazása, és nincsenek hozzá eszközei sem. Ebben a perben sem derült ki cáfolhatatlan bizonyossággal, hogy mi lett Solymosi Eszter sorsa. A hivatalos eljárás írott anyagaiban is számos (bizonyítatlan) verziót olvashatunk: terhes lett és szegényében elbujdosott, esetleg kegyetlen gazdaasszonya emésztette el, vagy miatta lett öngyilkos. Az is felmerült, hogy szeretett apja és testvérbátyja halálát, majd harmadszori cselédsorba adását nem tudta elviselni, lehe-

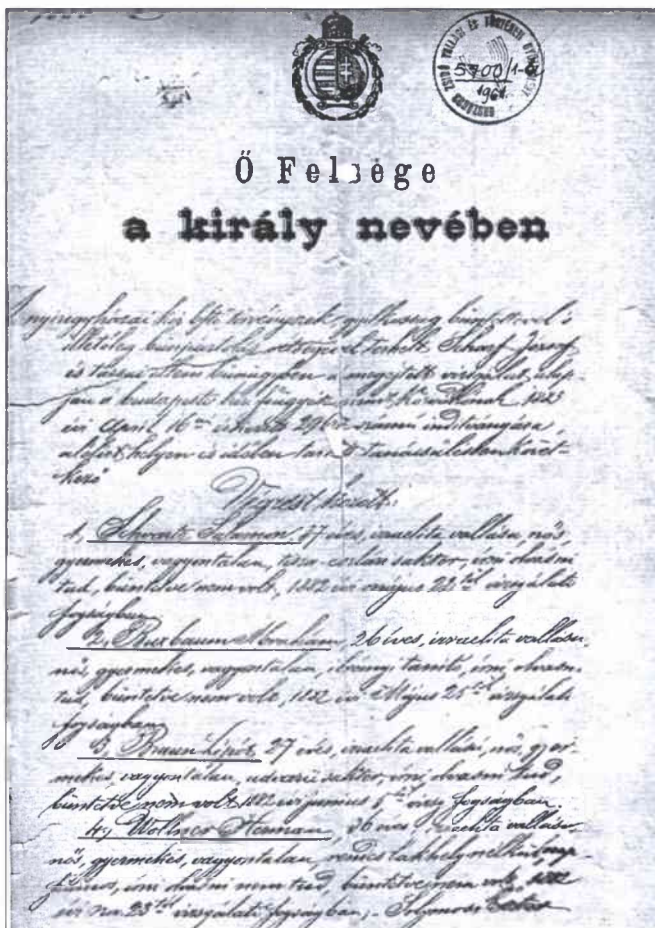
tett gyilkosság vagy emberrablás áldozata, de (mint oly gyakran a Tisza mentén) történhetett 1882. április elsején tragikus baleset is. Nem tudhatjuk, hiszen a vizsgálat túl későn kezdődött, és megindulása után is lényegében minden más verziót kizárva, makacs megszállottsággal csak a csoportosan elkövetett rituális gyilkosság nyomait kereste.

Az elsőfokú ítélet indoklása, miszerint a vádlottakkal szemben „a gyilkosság vádja nem lévén bebizonyítva”, gyakran idézett antiszemita toposz. Eszerint a vádlottakat első fokon csupán bizonyítékok hiányában mentették fel, bűnösségük ügyében nem született egyértelmű döntés. Láthattuk, ez nem igaz, hiszen az ügyész-ségi indítvány büntelennek tartotta a vádlottakat, és a bíróság az akkor szokásos terminológiát használva felmentő ítéletet hozott. Az kétségtelen, hogy az első fokú bíróság ítéletének indoklása rendkívül alaposan taglalja a vizsgálat elfogult megállapításait és csupán röviden foglalja össze a felmentés indokait. Ne felejtjük

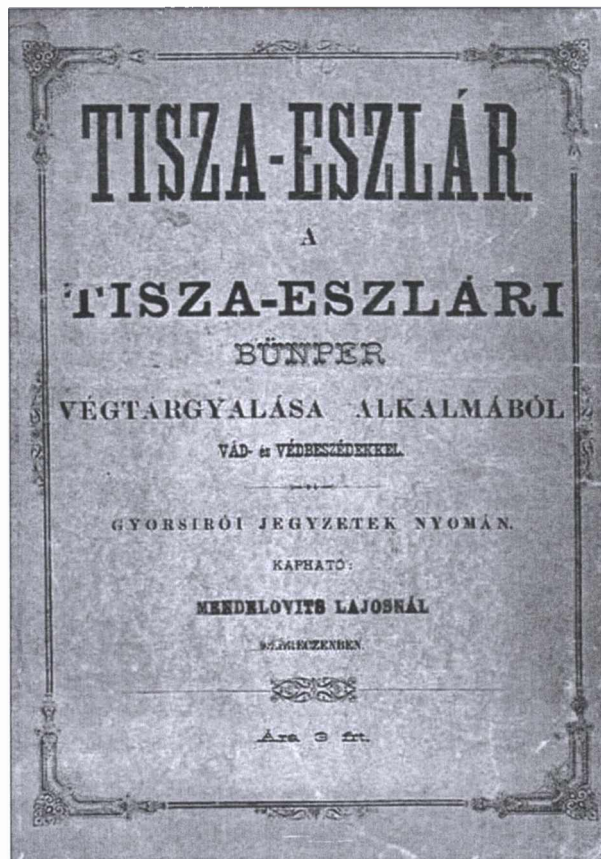
azonban, hogy ez a testület hagyta jóvá korábban a vizsgálóbíró döntéseit, ennek vádtanácsa legalizálta a vádat, tehát az eljárás kezdeti szakaszaiban (láthattuk, maga az elnök is) súlyos mulasztásokat követett el. A felmentő ítélet tehát tisztességes önkorrekción volt, a sugalmazó indokolást egyszerű önigazolásnak tekinthetjük.

A tiszsaeszlári eljárásban a perjogon kívüli körülményeknek fontos szerepe volt: a közigazgatási perszakaszt alapvetően a kivárássra alapozó hatósági mentalitás, az előnyomozást az ügy urává tett vizsgálóbíró élettapasztalatának hiánya és elfogultsága határozta meg. A korrekt vizsgálatot kezdetben az ügyészi közreműködők negligenciája gátolta, a vádemelést sem a bizonyítékokkal igazolt bűn megtorlására irányuló szándék, hanem a terhelteknek a valóság kiderítéséhez fűződő érdeke indokolta. Az is igaz, hogy (eltérően a hírhedt Dreyfus-perből) a jogon kívüli zavaró szempontok nem érvényesülhettek a nyilvános tárgyalás során és a jogilag korrekt perorvoslati szakaszban.

A nagy per után – az is kiderítésre vár, milyen mértékben ennek hatására – határozott lendületet vett a hazai büntető eljárásjogi kodifikációs folyamat. Az 1888-ra készült tervezet és az 1896. évi bünvádi perrendtartás⁶⁹ szóló törvény már jelentős teret szentelt az előkészít

A tiszsaeszlári per ítéletének első oldala

Tisza-Eszlár. A Tisza-eszlári bünper végtárgyalása alkalmából vád- és védbeszédekkel. Gyorsirói jegyzetek nyomán kiadja: a „Nyirvidék” szerkesztősége (Nyiregyháza, 1883. Piringer és Jóna ny. 68 p.)

A tisaeszlári per zsidó iratközlése. A Munkácson 1883-ban kiadott művet a felmentő ítélet és a per lezárásának évfordulóján a környékbeli zsidó közösségek felolvasták

járásnak. Szabályozta a vizsgálat és nyomozás részleteit, meghatározta a büntetőeljárás szereplőinek jogállását, az eljárás rendjét, és adminisztrálásának részletszabályait.

Állást foglalt a nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség mellett. A javaslat készítőinek a tisaeszlári per komoly tanulsággal szolgált.

STIPTA ISTVÁN

Der Prozess von Tisaeszlar und das damalige Strafprozessrecht (Zusammenfassung)

Der Aufsatz überblickt die verfahrensrechtlichen Aspekte des berühmten Ritualmordprozesses von Tisaeszlar 1882-1883. Es wird untersucht, inwieweit das damalige ungarische Verfahrensrechtssystem die Erfordernisse der Zeit entsprach, wie die Regelungsdichte war, auf welchem Niveau dessen praktische Anwendung stand. Nachher wird die Tätigkeit der Beteiligten des Verfahrens beschrieben und deren Versäumnisse analysiert. Der dritte Teil des Aufsatzes untersucht die einzelnen Abschnitte des Verfahrens, fasst die wesentlichen Vorkommnisse und die rechtlich relevanten Ereignisse der Phasen des Verwaltungsverfahrens, der Voruntersuchung, der Erhebung, der Klageerhebung, der Hauptverhandlung und der Rechtsbehelfe zusammen. Die Zusammenfassung zeigt, dass im Verfahren von Tisaeszlar die wesentlichen Verfahrensrechts stehenden Umstände

eine wichtige Rolle spielten. Die verwaltungsrechtliche Prozessphase war durch die auf Abwarten abgezielte Mentalität der Behörden geprägt, die Voruntersuchung durch die fehlende Lebenserfahrung und Befangenheit des Untersuchungsrichters, der zum Herrn des Verfahrens gemacht wurde. Eine korrekte Ermittlung wurde anfangs durch die Nachlässigkeit der teilnehmenden Staatsanwälte gehindert, die Anklageerhebung war auch nicht durch das Bestreben geleitet, eine mit Beweisen untermauerte Schuld zu vergelten, sondern sie war durch die Interesse der Beschuldigten zur Ermittlung der Wahrheit geleitet. Es ist aber auch wahr, dass (anders als im berühmten Dreyfus-Prozess) die außerhalb des Rechts stehenden störenden Gesichtspunkte bei der öffentlichen Verhandlung und in der juristisch korrekten Rechtsbehelfsphase nicht zur Geltung kommen konnten.

- ¹ Eötvös Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*. I–III. köt. (Révai testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1904; a továbbiakban: Eötvös); *A tisztaeszlári bünper*. Bary József vizsgálóbíró emlékiratai (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933; a továbbiakban: Bary). Vö. Karsai László: *Bary József vizsgálóbíró emlékiratainak sorsa I.* (Élet és Irodalom, 2004. 5. sz.)
- ² Kövér György: *A tisztaeszlári dráma*. Társadalomtörténeti látószögek (Osiris, Budapest, 2011, 750 p.; a továbbiakban: Kövér György). Vö.: BUKSZ 2012. Őszi-téli szám. *Tiszteletkőr*: Erős Ferenc, Gyáni Gábor, Orosz István, Stipta István, Szabó Dániel írásai. 269–284. p.
- ³ Eötvös Károly: *A Nagy Per iratai*. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1384. (a továbbiakban: OSZK Eötvös); Bary József tisztaeszlári vizsgálattal kapcsolatos iratai: OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1847/I–II. (a továbbiakban: OSZK Bary); Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár. IV. B. 411. XIII. 133/1883. Kornis Ferenc törvényszéki elnök az eszlári bünper tárgyában (a továbbiakban: Kornis-Levéltár).
- ⁴ „Ezer éves a vérvád, amely a négyezer éves vallásfelekezetet kíséri. A mívelt államok korszerű törvénykezésének egész készségével a vérvád pörét most tárgyalják először. A középkor efféle pörői s a múlt századok vádaskodásai nem a vádlottak kellő jogvédelmével, nem a tanúk elegendő szabadságával, nem független bíróságok előtt, s nem a szükséges nyilvánossággal folytak le és nyertek befejezést.” Eötvös III. 177. p.
- ⁵ Csemegi Károly: *A magyar bünvádi eljárás tervezetének indokai. I. A bünvádi eljárás alapelvei és főbb intézkedései* (Budapest, 1882, 13. p.; a továbbiakban: Tervezet 1882)
- ⁶ Csacskó Imre: *A büntető eljárásunk hiányai* (Jogtudományi Közlöny, II. évf., 1867. 13. sz., 13–18. p.); Friedmann Bernát: *Észrevételek a királyi ügyészség elfogadását tárgyaló törvényjavaslat felett* (Jogtudományi Közlöny, VII. évf., 1872. 20. sz., 183. p.)
- ⁷ Az ügy egyik – jogon kívüli – vitakérdése, hogy az előnyomozás és a vizsgálat a nyilvánosság által kreált vérvád-gyanút igyekezett-e alátámasztani, vagy a bünvádi eljárás ettől függetlenül kezdődött. Bary József vizsgálóbíró az utóbbit állítja. Ónody Géza az ügyet 1882. május 23-án, a képviselőházban a rendkívüli hadiköltségről folyó vita közben hozta szóba (Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház. Napló, VI. köt. 9–10. p.). Vö. Kirekesztők. *Antiszemita írárok 1881–1992*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Karsai László (Aura Kiadó, Budapest, 1992, 5–9. p.). A per korabeli sajtóvisszhangjáról: Csikos Judit: *Tisztaeszlár, 1882–1883. Egy fejezet megyei újságírásunk történetéből* (Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle, 40. évf., 2005. 2. sz., 208–222. p.)
- ⁸ OSZK Bary, 177–180. p.
- ⁹ *Vád- és védbeszéd a Tisza-Eszlári bünper végtárgyalása alkalmából*. Gyorsírói jegyzetek nyomán (Nyíregyháza, 1883): Szeffert Ede közvádló beszéde, 1. p. (a továbbiakban: Szeffert).
- ¹⁰ A perben hozott ítéleteket Eötvös Károly könyvének függelékéből idézzük. I. foku ítélet: Eötvös III. 235. p.
- ¹¹ Dr. Fazekas Árpád: *Az eszlári per orvosi vonatkozásai* (Historica Medica 6. Nyíregyháza, 1989, 25–53. p.); Scheuthauer Gusztáv: *Aphorismák a nyíregyházai végtárgyalás orvosi része felett* (Közegészségügy és Törvényszéki Orvostan, 1883. 4. sz., 61–74. p.); Wein Manó dr.: *A nagy per titkaiból* (Különnyomat az „Orvosi Heti Szemlé”-ből. Budapest, 1903); Haranghy, László: *Die gerichtlich-medizinische Analyse der Prozess-sache von Tiszaeszlár (Ungarn)*. (Budapest, 1976)
- ¹² Balogh, Elemér: *Die ungarische Strafrechtscodifikation im 19. Jahrhundert*. In: *Rechtsgeschichte und Rechtsgeschehen*. Hrsg. Thomas Vormbaum. Band 12. (LIT Verlag. Wien/Zürich, 2010, 32–33. p.). Ezt a kérdést elemzi az anyagi büntetőjog oldaláról Bató Szilvia: *Törvényesség nélkül. Az anyagi jogi legalitás elve a Csemegi-kódex előtt című tanulmányában*. In: *Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*. Szerk.: Homoki-Nagy Mária (Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011, 29–40. p.).
- ¹³ Bittó István: *1872-es igazságügyminiszeri utasítás* (Jogtudományi Közlöny, VII. évf., 1872. 4. szám, 29–32. p.). A rendelkezés indokai: Jogtudományi Közlöny. VII. évf., 1872. 4. szám, 13–18. p.
- ¹⁴ Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan. II. kötet. Anyagi büntetőjog különös része. Alaki büntetőjog* (2. kiad. Pest, 1870, 421–431. p.; a továbbiakban: Pauler). A további mértékadó jogtudományi művek: Kautz Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve különös tekintettel a gyakorlati élet igényeire is* (Pest, 1873); *Magyar bünvádi eljárás törvényszékek előtt. Törvényjavaslat*. Készítette Csemegi Károly (Budapest, 1882); *Bünvádi eljárás a törvényszékek előtt*. Szokásjogi forrásokból összeállította Fayer László (Bővített különnyomat a Jogtudományi Közlönyből. Budapest, 1884); *Bünvádi eljárás a törvényszékek előtt*. Szokásjogi forrásokból összeállította Fayer László. Második füzet (Budapest, 1885); Fayer László: *A magyar bünvádi eljárás mai érvényében* (2. kiad. Budapest, 1887); Székács Ferencz: *A magyar büntető eljárás kézikönyve* (2. kiad. Budapest, 1887; a továbbiakban: Székács).
- ¹⁵ Pauler, 352–353. p.; Eötvös III. 157. p.; Székács, 412–413. p.
- ¹⁶ Tervezet 1882, 15. p. Volt ellentétes álláspont is; a per idején Beksics Gusztáv a „magyar állameszme érvényesítése érdekében” a nyomozóelvi eljárás mellett érvelt (*Magyar Jogászegyleti Értekezések XII. köt. A büntető bíróságok szervezése és hatósági köre, tekintettel a magyar bünvádi eljárás tervezetére*. 1883. március 19. és június 1. között folyt vita. Budapest, 1884, 64. p.)
- ¹⁷ Nánási László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. (Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2011, 86. p.; a továbbiakban: Nánási); OSZK Bary, 671–672. p.
- ¹⁸ Dr. Baumgarten Izidor: *Az előzetes eljárás reformja* (Különnyomat a Büntetőjog Tárából. Budapest, 1893, 8–9. p.; a továbbiakban: Baumgarten)
- ¹⁹ „Végtekintve a mostani eljárás sokféle mizériáin, melyek a legtisztább ügybuzgalmat is megzavarni, a legjobb munkakedvet is elrontani képesek, nem hagyhatom szó nélkül, hogy volt idő, midőn a királyi ügyészség szervezésétől várták a rendőrség és bíróság organikus összeköttetését és azzal együtt az előzetes eljárás egyszerűsítését.” Baumgarten, 161. p.
- ²⁰ OSZK Bary, 685–687. p.
- ²¹ A „büntettek és tettesek kiderítése körül a közbiztonsági közegeknek közreműködése tárgyában” született 13.587/1872. BM számú rendelet.
- ²² Bary József emlékirataiból is kitűnik, hogy a nyíregyházi törvényszéken volt olyan bírói képesítésű személy (Megyery Géza), aki jogszerűen elláthatta volna a vizsgálóbírói teendőt. Bary arra hivatkozott, hogy törvény nem zárta ki egyértelműen a kinevezését. Az ezt firtató interpellációra Pauler Tivadar igazságügy-miniszter 1883. november 28-án (a Sárka könyv 34. §-át, és az 1871:31. tc. 6. §-át figyelmen kívül hagyva) megengedő tartalommal válaszolt. Eszerint – még kisebb súlyú ügyekben is – csupán törvényszéki jegyzőket lehetett vizsgálatot megbízni. Bary, 46. p.
- ²³ Eötvös II. 72. p.; Szilágyi Dezső igazságügy-miniszter 1889. május 29-i programbeszédében a következőket hangsúlyozta: „A büntető-eljárás életbeléptetésére vonatkozó előkészítés meg fogja kívánni, hogy a bünvizsgálatok vitelére, nem úgy, mint túlnyomólag szokásban van, tapasztalatlan, kezdő fiatalok alkalmaztassanak, kiknek sem az ügyésszel való érintkezésre, sem e fontos előkészítő stádiumra, sem azon bírói hatalom gyakorlására, mely kezébe van adva, nincs elég ereje, és képzettsége.” Az 1887. szeptember hó 26-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. XII. köt. Szerk.: P. Szathmáry Károly. 1889, 335. p.; Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék* (Dél-Alföldi Évszázadok 23. Csongrád megyei Levéltár, Szeged, 2006, 137–154. p.)
- ²⁴ I. foku ítélet Eötvös III. 233. p.
- ²⁵ Székács, 70. p. Ugyanilyen tartalommal: Pauler, 437–440. p.
- ²⁶ Az erőszakot a Kúria harmadfokú ítélete is tényként állapította meg ítéletének indoklásában. Kúriai ítélet. Eötvös III. 275. p.

- ²⁷ Kornis-Leváltár 129/1882 sz. Bary József 1882. május 27-i intézkedése: „További elhelyezése s esetleg rendőri oltalomba vétele iránt pedig tekintettel a fennforgó rendkívüli körülményekre a 2106/1880. számú igazságügyminiszteri rendelet V. mellékletének 13. §-a értelmében Szabolcs megye alispáni hivatala jelen végzés közlésével megkeresetik.”
- ²⁸ A vizsgálat egyik irata szerint a bíróság általi hitelesítést a vallomások esetleges későbbi visszavonása indokolta. Ez is a vallomástétel visszavonásának jogát kétségbe vonó, idejétmúlt nyomozóelvi gondolkodásmódot jelzi. OSZK Bary, 686. p.
- ²⁹ A magyar bünvádi eljárás törvényjavaslata. Az 1887/92-iki országgyűlés második időszakában a képviselőház elé terjesztette Fabiny Teofil igazságügy-miniszter (Franklin Társulat, Budapest, 1889, 15. p.). Szabolcsi Levéltár 5208/82. sz.
- ³⁰ OSZK Bary, 221. p.; Kövér, 2011, 357. p.; Eötvös I. 83. p.
- ³¹ Szabolcsi Levéltár 670/1882. sz. Szikszay Pál megyei főügyész.
- ³² Szabolcsi Levéltár 5208/82. sz.; Kövér György, 367. p.
- ³³ Eötvös I. 86. p.
- ³⁴ Kornis-Leváltár 3087/82. sz. Jármay ellen a belügyminiszter – a főispán útján – fegyelmi vizsgálatot is indított, amit a vármegyei szervek büntetés nélkül, figyelmeztetéssel zártak le.
- ³⁵ Kövér György, 372–373. p.; Bary, 43. p.
- ³⁶ Bary, 1933, 611. p.
- ³⁷ Bary, 1933, 51. p.
- ³⁸ Bary, 1933, 44–45. p.
- ³⁹ Kövér György, 377. p.; Bary, 1933, 59. p.
- ⁴⁰ Bary, 71–72. p.; Eötvös I. 110., 139. p.
- ⁴¹ II. fokú ítélet Eötvös III. 259. p.; Bary, 98. p.
- ⁴² OSZK Bary, 88. p.
- ⁴³ A vádat képviselő főügyész helyettes a hitelesítést a végtárgyaláson „a bünvádi eljárási szabályokkal meg nem egyező cselekménynek” nyilvánította. Bary, 79. p.
- ⁴⁴ Eötvös I. 126–127. p. Ezzel szemben: az akkor érvényben lévő szabályzat 38. §-a szerint „a vádlott jogában áll a vizsgálat megindítása után védő ügyvéd segítségével élni”. Tehát a vizsgálat megindítása előtt erre nem volt lehetőség. Bary, 80. p.
- ⁴⁵ Bary, 81. p.; Eötvös I. 130–131. p.
- ⁴⁶ Eötvös I. 132. Bary, 81. p. A gyermek kérte a házi őrizetet, mert nem akart a szüleinél maradni. Pauler interpellációra adott válaszában helyeselte ezt a döntést is. Bary, 83. p.
- ⁴⁷ I. fokú ítélet: Eötvös III. 234. p.
- ⁴⁸ A magyar jogi hagyomány a kiskorúak teljes tanúzási hitelességét 16 évtől számította. Pauler, 438. p.; Bary, 95. p.
- ⁴⁹ OSZK Bary, 671–672. Az ügyész hivatkozott az 1871:33. tc. 19. §-ára, amely szerint az ügyész a bünvizsgálat minden szakaszában indítványt tehet. Kövér György, 432–433. p.
- ⁵⁰ Kúriai ítélet. Eötvös III. 273–274. p.
- ⁵¹ Bary, 611–612. p.
- ⁵² OSZK Bary, 685–686. p. A vizsgálati fogságot a „bünvádi eljárási szabályok” 45. § a. és d. pontjaira hivatkozva rendelték el. A különös vizsgálat kifejezést a Sárga könyv nem ismeri, de Pauler tanácsknyvéből kiderül, hogy ezt a terminust a konkrét személyek elleni vizsgálati formára értették. Pauler, 361. p.
- ⁵³ Nánási, 81. p.
- ⁵⁴ Bary, 612. p.
- ⁵⁵ Eötvös III. 157. p.
- ⁵⁶ Magyar Jogászegyleti Értekezések XII. köt. A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre, tekintettel a magyar bünvádi eljárás tervezetére. 1883. március 19. és június 1. között folyt vita (Budapest, 1884, 114–115. p.)
- ⁵⁷ A vádhatározatot a végtárgyalás nyitónapján a bíróság elnöke „jogerőjű határozatnak” nevezte. OSZK Bary, 219–227. p.
- ⁵⁸ Eötvös III. 160. p.
- ⁵⁹ Eötvös III. 161. p.
- ⁶⁰ Tisza-Eszlár (Napi értesítő). A tiszai-eszlári bünper végtárgyalása alkalmával. Gyorsírói felvétel nyomán kiadja a „Nyírvidék” szerkesztősége (Nyíregyháza, 1883, 1–29. szám; a továbbiakban: *Végtárgyalás*).
- ⁶¹ Bary, 46. p.
- ⁶² *Végtárgyalás* 1. szám, 1–3. p.; Bary, 550. p.
- ⁶³ Szeffert, 6. p.; A másodfokú ítélet az ügyészi nyilatkozatot „vádolt való elállásnak” minősítette, ennek ellenére jogosnak tartotta a jogerős vádhatározattal megindított ügy hivatalból történő felülvizsgálatát. II. fokú ítélet: Eötvös III. 254. p.
- ⁶⁴ Felber Arthur: *A magyar bünvádi eljárás a törvényszékek, járásbíró-ságok és közigazgatási hatóságok előtt* (Zalaegerszeg, 1892, 75. p.). A hivatkozott bírósági ítéletek: Curia 15767/1882, 8474/1883 BJT 1882/IV/16.; Nánási, 82. p.
- ⁶⁵ Eötvös III. 209. p.
- ⁶⁶ II. fokú ítélet: Eötvös III. 253. p.
- ⁶⁷ II. fokú ítélet: Eötvös III. 271. p.

Szalma József

A precedensjogról

I. A precedensi és kódexjog tendenciális fejlődésmenete a magyar jogban

Az 1959. évi – 1960-ban hatályba lépett – magyar Ptk. Vhr. rendelkezéseivel megszüntette a Curia állásfoglalásait mint jogforrást. Ez akkoriban valóban „érthető” volt. Addig az egész polgári jogot szabályozó kódex, Ptk. hiányában, de ettől függetlenül, hagyományosan, a Legfelsőbb Bíróság (Curia) elvi állásfoglalásai szolgáltak jogforrásként, kivéve azokat a jogterületeket, amelyekre nézve a 19. sz. második felétől egészen a 20.

század második feléig külön (partikuláris) törvényeket alkotott az Országgyűlés, pl. Csjt., Kereskedelmi Törvénykönyv, Telekkönyvi Rendtartás stb.

Az új (2012. január elsején hatályba lépett) Alaptörvény¹ névleg megváltoztatta a Legfelsőbb Bíróságot, neve ezentúl Curia lesz. Kérdés, hogy ez pusztán elnevezésmódosítás, vagy lényegbeli változtatás, vagyis a Legfelsőbb Bíróságnak, a Curiának a jelenlegi, elvben csupán jogalkalmazási és jogértelmezési funkciójához jogforrási hatáskör is párosulni fog.² Az Alaptörvény első olvasatából úgy tűnik, hogy az elnevezésváltozás mellett növekedni fog a Curia hatásköre a precedenciális jog irányában. Ennek körvonalait, irányait nyilván a Curiára vonatkozó sarkalatos törvény fogja alakítani.

Meg kell ugyan jegyezni, hogy a 2012 előtti hatályos vonatkozó magyar törvény is precedensszerű, közvetetten jogforrási funkciót tulajdonított a Legfelsőbb Bíróság határozatainak. Ugyanis a Legfelsőbb Bíróság, egyes,